

ZONNEWIJZERS

De zonnwijzerdetective in Ampsen

(gepubliceerd in Zon & Tijd, editie 2020.3, nr.134)

HANS SCHIPPER

De zonnwijzerdetective in Ampsen

Hans Schipper

Het begin

Speurend naar interessante boeken over zonnwijzers vind ik medio december 2019 via de website van de Graafschapsbibliotheek in Zutphen het volgende antwoord op mijn zoekterm:

Uitgebreide titelinformatie

Titel	Zonnwijzer
Auteur	W.M. Mulder
Type	Artikel
Annotatie	Vondst van een zonnwijzer in de gracht van het voormalig huis Oud Ampsen
Taal	Nederlands
Opgenomen in	Scholtampt van Lochem: tijdschrift van de Historische Vereniging Lochem/Laren, 7 (1986), 15

"Vondst van een zonnwijzer in de gracht van het voormalig huis Oud Ampsen": wat klinkt dat romantisch! Ik haast mij naar de bibliotheek in Zutphen. Ondanks de hulpvaardigheid van meerdere medewerkers is het artikel van W.M. Mulder helaas niet te vinden.

"Kort geleden is er een noodzakelijke opruiming gehouden in de tijdschriftenarchieven. De website is daar nog niet aan aangepast." meldt men mij. "Wij raden u aan contact op te nemen met de Historische Vereniging in Lochem."

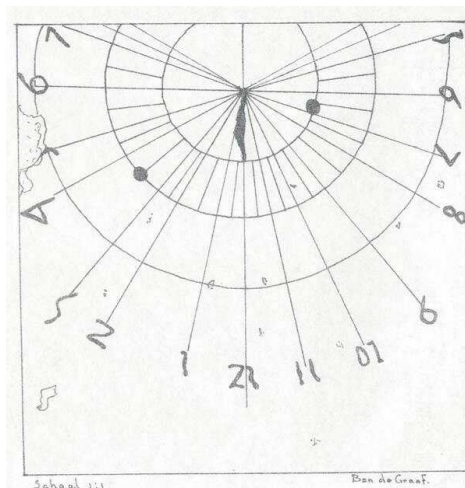
Zo blijkt maar dat het soms plezierig kan zijn als de website nog niet is aangepast, want zo ben ik nu wel op een spoor gezet. Daags erop ben ik al welkom in Lochem bij wat ondertussen Het Historisch Genootschap is gaan heten. Ik word hartelijk ontvangen en men gaat enthousiast voor mij aan het werk. Al snel komt de aflevering van Scholtampt tevoorschijn met daarin het artikel en ik mag zelfs een exemplaar mee naar huis nemen.

Oorspronkelijke beschrijving

De tekst van ir. W. M. Mulder luidt:

Bij opgravingen in de oude gracht van het voormalig huis Oud Ampsen kwam een horizontale zonnwijzer tevoorschijn, die behoort tot de oudste exemplaren op dit gebied van Nederland. De oudste gedateerde verticale zonnwijzer is te vinden aan een gevel van de Jacobikerk te Utrecht, uit 1463.

Het vlak waarop de cijfers staan, bevatte een stijl, die alleen nog aanwezig is op het punt waar alle uurlijnen samenkomen. Deze was draadvormig en in de richting van het cijfer 12 onder een hoek van $\pm 52^\circ$ omhoog gebogen. Deze stijl wijst naar de noordpool en geeft als de zon schijnt een schaduwlijn op de cijferplaat tussen ± 5 uur v.m. tot 7 uur n.m. De aanwijzing betekende dat de ware plaatselijke zonnetijd nu bekend was.

Het is niet uitgesloten dat de twee gaten hebben gediend om de tegel op een voetstuk of vensterbank te kunnen leggen, zodat de stand steeds terug te vinden was.

In de tijd dat er geen spoorwegen en geen telefoon bestonden werden veel zonnwijzers gebruikt om torenuurwerken op tijd te zetten. Men had geen vergelijkingsmateriaal. (...)

Nu ik het artikel heb, wil ik de zonnwijzer natuurlijk ook wel 'in het egje' zien. Aan een medewerker van

het Historisch Genootschap vraag ik om raad. Waar te zoeken? In de wereld van de Lochemse Archeologie werkt een man die veel, zo niet alles, weet over oudheidkundige vondsten: Ben de Graaf. Hij heeft ook de tekening bij het artikel gemaakt. Helaas is hij ten tijde van mijn bezoek ziek, maar zo gauw zijn gezondheid het toelaat zal men bij hem op visite gaan.

De zonnwijzer is bij de Zonnwijzerkring bekend als Lochem 07. Het 'Gele Boekje' verwijst naar Bulletin 87.2, p. 47-48: "De zonnwijzer ligt in het depot van de Archeologische vereniging ter plaatse", lees ik daar. Ik ga op zoek naar zo'n vereniging, maar die blijkt er niet te zijn. Wel een Archeologische Werkgroep. Volgens contactpersoon Jan Venselaar concentreert die zich op de Romeinse tijd. Ook hij hoopt contact te hebben met Ben de Graaf als deze weer beter is en zal de zonnwijzer onder de aandacht brengen.

Ampsen

Het huidige Huis Ampsen ligt ten noordoosten van Lochem en wordt van dit stadje gescheiden door het Twentekanaal. Het is rond 1750 gebouwd.

In de tuin staat trouwens de fraaie kubusachtige zonnwijzer Lochem 06.

De slotgracht waarin de oude zonnwijzer gevonden is, heeft behoord bij het versterkte huis Oud Ampsen. Dat heeft gestaan op de plek waar nu het erf van een boerderij is, aan de Bouwdijk 2 te Lochem. De naam Olden Ampsen komt al in de twaalfde eeuw voor, maar het kasteel wordt in de veertiende eeuw voor het eerst officieel vermeld. Recentelijk hebben satellietbeelden uitgewezen dat er nog een tweede burcht moet hebben gestaan. De Spanjaarden hebben Oud Ampsen rond 1600 verwoest en het is daarna niet meer herbouwd.

Het uiterlijk van het versterkte huis is niet bekend, wel de omvang. De voorburcht meet op zeker moment vijfendertig bij zestig meter en de hoofdburcht ongeveer twintig bij dertig meter.

Om beide huizen loopt een gracht. Rond 1832 zijn de grachten van het kasteel Oud Ampsen nog zichtbaar en intact. De grachten worden daarna grotendeels gedempt. Een klein restant blijft herkenbaar. De resten in de gracht zijn teruggevonden tijdens een bodemonderzoek in 1986. Aangetroffen werden fragmenten van kogelpotten uit de veertiende eeuw, pijpenkopjes uit de zestiende eeuw en ... een zonnwijzer.

Geduld

Ik vraag me af of ik hier en daar voor informatie maar eens moet gaan aanbellen, maar omdat ik daar bij nader inzien tegenop zie, besluit ik af te wachten. Geduld tot begin februari levert uitsluitsel: Ben de Graaf meldt dat er ooit is afgesproken archeologische vondsten op het landgoed te laten.

Na wat speurwerk vind ik het telefoonnummer dat ik nodig heb. Tot mijn vreugde krijg ik toestemming deze zonnwijzer, die tot de oudste van Nederland behoort, te komen fotograferen op Huis Ampsen.

Museumpje

De kasteelvrouw heeft een apart museumpje ingericht voor archeologische vondsten. Bovenin een vitrinekast staat het object van mijn interesse te pronken. Voor de fotosessie wordt hij op tafel gezet en ik maak een aantal foto's, onder verschillende belichtingen. De foto hieronder is de beste.

Duidelijk zijn twee concentrische cirkels te zien en, helemaal binnenin, vaag een derde. Behalve de uurlijnen zijn er ook halfuurlijnen. De tegel heeft de kleur van gebakken klei.

Als datering van de zonnwijzer wordt wel 1550 genoemd, vertelt jonkvrouw Van Weede-van der Wall Bake. Ik ken de argumenten voor deze schatting niet. Uit het feit dat de zonnwijzer gevonden is in een slotgracht van een kasteel dat rond 1600 verwoest werd, zou ik inderdaad geneigd zijn af te leiden dat hij voor die tijd gemaakt is. Minstens 16e eeuw, dus.

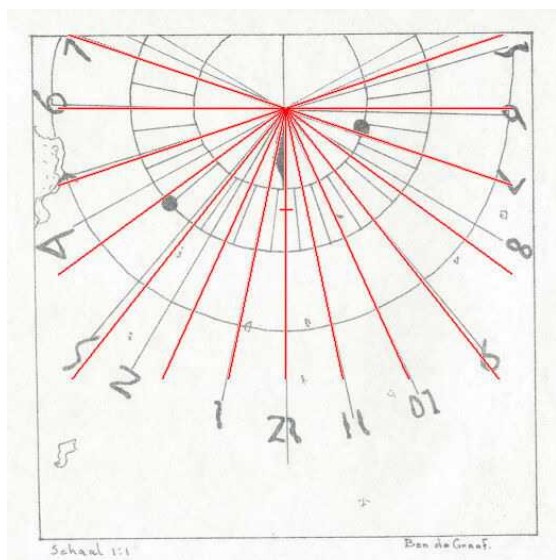
Leden helpen leden

Mailen met leden van de Zonnwijzerkring levert interessante informatie op. Op mijn vraag of dit misschien de op één na oudste zonnwijzer van Nederland is, meldt Astrid van der Werff me dat dit zeker niet het geval is. Er zijn er nog aardig wat die uit de 16e eeuw stammen.

De zonnwijzer aan de Hervormde kerk in Naaldwijk is misschien nog wel ouder dan de zonnwijzer in Utrecht. Hij wordt geschat op 1425, maar ook op 1472. En volgens papieren in het archief is er ook een achtkantige horizontale zonnwijzer uit de 15e eeuw in het Centraal Museum in Utrecht. Ook bij mij in de buurt, in Winterswijk, is er een. Aan de toren van de hervormde kerk hangt een 15e eeuwse zonnwijzer. Deze werd zo slecht zichtbaar dat ze er in 1991 een nieuwe onder hebben geplaatst.

Frans Maes onderwerpt de tekening aan een kritische beschouwing en vindt dat de lijnen opmerkelijk onregelmatig zijn. Sommige kloppen, andere lang niet. Dat kun je goed zien als je de lijnen die horen bij een horizontale zonnwijzer in rood projecteert op de tekening van Ben de Graaf.

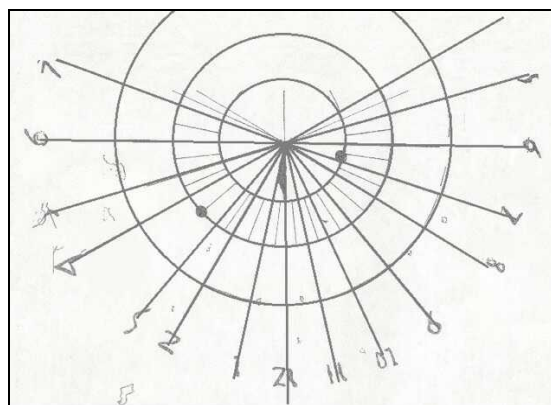
Is dat de reden dat deze zonnwijzer in de slotgracht terechtgekomen is? Heeft een gezel hem weggesmeten na teleurstelling over afkeuring door de meester-zonnwijzermaker? Toch lijkt de zonnwijzer

te zijn gebruikt, getuige de twee gaten waarmee hij aan een vensterbank o.i.d. is vastgemaakt. Hij kan toch redelijk hebben voldaan in een tijd dat men niet keek op een kwartiertje?

Poging tot een reconstructietekening

Als laatste plaatje mijn voorzichtige poging tot het maken van een reconstructietekening. Eerst heb ik uit de achtergrond stukjes gekopieerd en die elders als een mozaïek bijgeplaatst, zodat links en rechts de zonnwijzer uitgebreid kon worden. Vervolgens zijn de cijfers uit de figuur 'geknipt' en naar buiten verplaatst. Omdat de cijfers 9 - 3 origineel lijken heb ik de verplaatste cijfers op dezelfde denkbeeldige cirkel gezet. Als laatste heb ik de concentrische cirkels en de uurlijnen geaccentueerd.

Slot

De bibliotheek van Zutphen leverde me geen boeken over zonnwijzers, maar zette me wel aan tot het maken van een zoektocht die minstens zo interessant was! De zonnwijzer nodigt uit tot een nauwkeuriger onderzoek, waar ik een andere keer graag verslag van wil uitbrengen.